

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

ЈЕВРЕЈИ

Уређивачки одбор

- Мр Зоран Комадина, редовни професор (декан)
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Бранка Радовић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Јелена Атанасијевић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Анђелка Пејовић, редовни професор
Филолошки факултет, Београд
- Др Владимир Поломац, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Никола Бубања, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Часлав Николић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Катарина Мелић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор
Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија
- Др Ала Татаренко, ванредни професор
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина
- Др Зринка Блажевић, редовни професор
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
- Др Миланка Бабић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
- Др Михај Радан, редовни професор
Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
- Др Димка Савова, редовни професор
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
- Др Јелица Стојановић, редовни професор
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредник

- Др Драган Бошковић, редовни професор (одговорни уредник)
Др Часлав Николић, ванредни професор

Рецензенти

- Др Душан Иванић, редовни професор (Београд)
Др Александар Јерков, редовни професор (Београд)
Др Драган Бошковић, редовни професор (Крагујевац)
Др Катарина Мелић, редовни професор (Крагујевац)
Др Богуслав Зјелински, редовни професор (Познањ, Пољска)
Др Душан Маринковић, редовни професор (Загреб, Хрватска)
Др Роберт Ходел, редовни професор (Хамбург, Немачка)
Др Ала Татаренко, ванредни професор (Лавов, Украјина)

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XV међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(30–31. X 2020)

Књига II/1

ЈЕВРЕЈИ

Уредници

Проф. др Драган Бошковић
Проф. др Часлав Николић

Крагујевац, 2021.

САДРЖАЈ

1.

Nevena M. ĐAKOVIĆ

JASENOVAC: OD HOLOKAUSTA DO ŽRTVENOG NARATIVA / 17

Vesna S. PERIĆ

FENIKS JE ŽENSKOG RODA: (NE)MOGUĆNOST
ISCELJENJA TRAUME IZREČENE SOTTO VOCE / 25

Сашиа Ж. РАДОВАНОВИЋ

ЈЕВРЕЈСКО ПИТАЊЕ У НИЧЕОВОЈ ФИЛОЗОФИЈИ / 35

Suzana J. MARJANIĆ

CHARLES PATTERSON I JACQUES DERRIDA
О HOLOKAUSTU ŽIVOTINJA / 43

Sabina S. GIERGIEL

NA MARGINI ISTORIJE: ŽIVOTINJE I HOLOKAUST U ROMANU
AVETI IZ JEDNOG MALOG GRADA IVANA IVANJIJA / 53

Бранислав М. ЖИВАНОВИЋ

ОДЛИКЕ ЕСЕЈИСТИЧКОГ СТВАРАЛАШТВА
ВАЛТЕРА БЕНЈАМИНА / 63

Милица М. КАРИЋ

ШОА/ХОЛОКАУСТ: КЊИЖЕВНОКУЛТУРОЛОШКИ ОДГОВОР / 77

Нађаиша П. РАКИЋ

ПОСТКОЛОНИЈАЛНО ПРОМИШЉАЊЕ ЕВРОПСКОГ ХОЛОКАУСТА / 93

Александра П. СТЕВАНОВИЋ

ЈЕЗИК БЕЗ ИДОЛА: ОД ВОДИЧА ЗА ЗБУЊЕНЕ
ДО РЕЧНИКА ТЕХНОЛОГИЈЕ / 109

2.

Светлана М. РАЈИЧИЋ ПЕРИЋ

ИДЕНТИТЕТ САВРЕМЕНЕ ИЗРАЕЛСКЕ ПОЕЗИЈЕ
ИЗМЕЂУ НЕОПСАЛМОДИЧНОГ И ПРОФАНОГ,
ЦИОНИЗМА И АКУЛТУРАЦИЈЕ / 121

Владимир Б. ПЕРИЋ

ПАЛИМПСЕСТ ПРОГОНА: ПРЕВЛАДАВАЊЕ АНТИСЕМИТИЗМА
У РОМАНУ ОЛГЕ ТОКАРЧУК КЊИГЕ ЈАКОВЉЕВЕ / 137

Јасмина М. АХМЕТАГИЋ

ТРАУМА НЕИЗРЕЦИВОГ И ОБЛИКОВАЊЕ ИДЕНТИТЕТА:
БЕСУДБИНСВО ИМПРЕА КЕРТЕСА / 147

Катарина Н. ПАНТОВИЋ
„ВЕРОВАТНО ЈЕВРЕЈИН” – ПИТАЊЕ ЈЕВРЕЈСТВА ФРАНЦА КАФКЕ / 157

Милош М. ЈОВАНОВИЋ
ЛЕСИНГОВ НАТАН МУДРИ И НЕМАЧКА
ФИЛОЗОФИЈА ПРОСВЕТИТЕЉСТВА / 169

Светлана В. СТЕВАНОВИЋ
АНТИСЕМИТИЗАМ У ДЕЛУ ПИЈА БАРОХЕ / 177

Милица С. СТАНКОВИЋ
БУЂЕЊЕ УНУТАР СНА: КАБАЛИСТИЧКА ТРАДИЦИЈА
У ПРОЗИ ХОРХЕА ЛУИСА БОРХЕСА / 189

Данијела М. ЈАЊИЋ
РАЗУМ И СТВАРНОСТ У РОМАНУ ЗАР ЈЕ ТО ЧОВЕК ПРИМА ЛЕВИЈА / 203

Андријана М. ЈАНКОВИЋ
ЈЕВРЕЈИН КАО СТРАНАЦ У НОВЕЛИ „ГОЈ”
(„UN GOÛ”) ЛУИЋИЈА ПИРАНДЕЛА / 213

Љиљана З. ПЕТРОВИЋ
ТРАУМА – МЕМОРИЈА И НАРАЦИЈА: А. БАРИКО И С. ЖАПРИЗО / 223

Татара В. VALČIĆ BULIĆ
JOURNAL D'UNE FEMME DE CHAMBRE D'OCTAVE MIRBEAU
ET L'ANTISEMITISME DES ANNÉES 1900 EN FRANCE / 233

3.

Катарина В. МЕЛИЋ
HISTOIRE ET POSTMÉMOIRE: HISTOIRE DES GRANDS-
PARENTS QUE JE N'AI PAS EUS D'IVAN JABLONKA / 243

Јелена С. МЛАДЕНОВИЋ
АУШВИЦ ДАНАС – ОПРАШТАЊЕ КАО ПОМИРЕЊЕ И НЕМИРЕЊЕ / 253

Дејан Д. АНТИЋ
СТРАДАЊЕ НИШКИХ ЈЕВРЕЈА У КОНЦЕНТРАЦИОНОМ
ЛОГОРУ НА ЦРВЕНОМ КРСТУ (1941–1944) / 263

Јелена Д. LOPIČIĆ JANČIĆ i Ljubica M. VASIĆ
GENOCIDE AGAINST THE JEWS IN SERBIA IN 1941–1945 / 271

Александра Р. ПОПИН
ВИЦ О ЈЕВРЕЈИМА У ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИМА (ХУМОР И РАТ) / 283

4.

Aleksandar D. RADOVANOVIĆ
„ЈЕВРЕЈСКО ПИТАЊЕ” I ИМИГРАНТСКА КРИЗА У БРИТАНИЈИ
ПОЗНОГ ВИКТОРИЈАНСКОГ ДОБА / 295

Tomislav M. PAVLOVIĆ
ANTISEMITIZAM T. S. ELIOTA
ILI KO JE ZAPRAVO GOSPODIN BLAJŠTAJN / 309

Азра А. МУШОВИЋ

СА ДИСТАНЦЕ – СИЛВИЈА ПЛАТ, ПЕСМЕ О ХОЛОКАУСТУ
И ПИТАЊЕ ИДЕНТИФИКАЦИЈЕ „НЕ-ЖРТВЕ” / 319

Ана М. СИТАРИЦА

ЈЕВРЕЈСКО НАСЛЕЂЕ У ДРАМСКОМ СТВАРАЛАШТВУ
ХАРОЛДА ПИНТЕРА / 331

Андрија З. АНТОНИЈЕВИЋ

АКТУЕЛНОСТ ХОЛОКАУСТА У ДРАМИ ПЕПЕО
ПЕПЕЛУ ХАРОЛДА ПИНТЕРА / 329

Александра З. СТОЈАНОВИЋ

ХИБРИДНИ ИДЕНТИТЕТ QUEER ЈЕВРЕЈА У ДРАМИ
АНЂЕЛИ У АМЕРИЦИ ТОНИЈА КУШНЕРА / 351

Violeta M. JANJATOVIĆ

DRUGI U DRUGOM SVETSKOM RATU: SLIKA ЈЕВРЕЈА У
ROMANU BALKANSKA TRILOGIЈА OLIVIЈЕ MENING / 363

Vorjanka Z. ĐERIĆ DRAGIĆEVIĆ

(POST)МЕМОРИЈА I НАРАСИЈА ТРАУМЕ: ZLOKOVNI
CRNI PSI ПЈАНА МАКЈУАНА / 373

Јелена М. ТОДОРОВИЋ ВАСИЋ

БРУНОВА ПЕРЦЕПЦИЈА ЈЕВРЕЈА У РОМАНУ ДЕЧАК
У ПРУГАСТОЈ ПИЦАМИ ЦОНА БОЈНА / 381

4

Violeta M. JANJATOVIĆ¹

*Državni univerzitet u Novom Pazaru
Departman za filološke nauke
Studijski program Engleski jezik i književnost*

DRUGI U DRUGOM SVETSKOM RATU: SLIKA JEVREJA U ROMANU BALKANSKA TRILOGIJA OLIVIJE MENING

Zasnovani na ličnom iskustvu i boravku u Bukureštu u periodu Drugog svetskog rata, prva dva romana serije *Balkanska trilogija* slikaju Rumuniju kao zemlju na margini Evrope, naizgled privlačnu za život u nostalgичnom pogledu zbog slabljenja britanske imperijalne moći i gubitka nekih imperijalnih vrednosti, ali zapravo zemlju u kojoj je realnost drugačija i surovija. Progon i stradanje Jevreja na ovim prostorima svedoče o tome. Tragovi antisemitizma se mogu pratiti u Rumuniji još od vremena doseljavanja Jevreja, a postaju posebno izraženi u periodu Drugog svetskog rata i vladavine Jona Antoneskua.

Ovaj rad se bavi istraživanjem reprezentacije Jevreja kao drugih koji su živeli na prostori- ma Rumunije u doba Drugog svetskog rata, kroz analizu iskustva članova porodice Druker i njihove interakcije sa Pringlovima, mladim britanskim bračnim parom koji dolazi u Bukurešt na početku rata. Primenom postkolonijalne kritike ovaj rad analizira način na koji autorka Olivija Mening slika druge u Rumuniji i ispisuje političku kritiku koja dovodi u vezu britansku inostranu politiku i ideologiju sa sudbinom Jevreja i svih onih koji su u tom periodu posmatrani kao *drugi*.

Ključne reči: Jevreji, Drugi svetski rat, antisemitizam, postkolonijalna kritika, Olivija Mening, *Balkanska trilogija*

1. Uvod

U svojim studijama *Kolonijalni stranci: Žene pišu o kraju britanske imperije i Britanske autorke iz perioda Drugog svetskog rata: Njihova ratišta*, Filis Lasner primenjuje kolonijalni i postkolonijalni diskurs na ispitivanje radova nastalih iz pera britanskih autorki o Drugom svetkom ratu. Jedan od romana koji Lasner analizira je *Balkanska trilogija*, autorke Olivije Mening, koji predstavlja svedočanstvo Harijet Pringl, alter ega Olivije Mening, o njenom životu na Balkanu, konkretno u prva dva dela trilogije u Rumuniji, u godinama koje su prethodile nacističkoj okupaciji. Činjenica da se Lasner odlučuje za postkolonijalnu teoriju u analizi života u zemlji koja nije nikada bila kolonizovana postavlja prvi problem i dovodi nas do pitanja prvih predstava o Balkanu u delima stranih autora.

2. Teorijski okvir

Istraživači putopisne literature već nekoliko decenija govore o graničnoj poziciji Balkana u književnim delima zapada, karakterišući ga kao *neevropski* deo Evrope. Sanja Lazarević Radak u svojoj studiji *Na granicama Orijenta: predstave o Srbiji u engleskim i američkim putopisima između dva svetska rata* pita da li se može govoriti o kolonizaciji Balkana. Ona objašnjava da se problem terminološke i epistemološke upotrebe postkolonijalnog okvira tiče nevidljive granice između kolonijalizma,

¹ vvesic@np.ac.rs

neokolonijalizma i imperijalizma (2011: 7). Iako se zbog samog prefiksa *post* čini da postkolonijalno stanje ukazuje na nešto što je prošlo, taj termin ne mora isključivo da se odnosi na periodizaciju. Autori jednog od najznačajnijih dela u oblasti postkolonijalne kritike *Imperija odgovara* govore o tome da postkolonijalizam zapravo predstavlja različite načine razumevanja kolonijalnih odnosa. Kako ističu, tu se ne govori više o jednostavnim binarnim opozicijama poput *crni kolonizovani* naspram *belih kolonizatora*, ili *Zapad* naspram *Trećeg sveta*, već o čitavom spektru različitih manifestacija i kompleksnosti imperijalnog diskursa (Ashcroft et al. 2002: 200). Putopisna književnost, prema navodima Lazarević Radak, potvrđuje da kolonizacija ne mora nužno biti ekonomska eksploatacija, već da se može govoriti i o ekonomskoj, političkoj, intelektualnoj i narativnoj kolonizaciji (2011: 8).

Da polje postkolonijalne kritike nije u početku bilo mnogo široko potvrđuje i Edvard Said u svojoj studiji *Orijentalizam*. On ukazuje na sve češću upotrebu termina kolonijalizam i postkolonijalizam, objašnjavajući tako njihove savremene oblike koji su nastali širenjem imperijalističkog delovanja centra na političku i kulturnu sferu periferije. Sve češće se govorilo i o kolonijalnom položaju pojedinih evropskih naroda koji su delili stereotipe pripisivane neevropskim narodima. Na taj način se videlo da marginalizovani *drugi* mogu živeti daleko od evropskog centra moći, ali i u njegovoj blizini. Said pravi razliku između imperijalizma i kolonijalizma i kaže da je imperijalizam praksa, teorija i sklonost dominantne metropole da vlada udaljenom teritorijom, dok je kolonijalizam posebno shvatanje imperijalizma u vezi sa teritorijalnom invazijom i naseljavanjem. Said tvrdi i da je direktni kolonijalizam završen, dok je imperijalizam i dalje živ i da je izraženo njegovo delovanje u kulturnoj sferi, kao i poljima političke, ideološke, ekonomske i socijalne prakse (Said 1978: 16–17).

Devedesetih godina dvadesetog veka pojavilo se mnogo radova koji su iznedrili koncept *balkanizam* u kontekstu ideologije dominacije i eksploatacije, čime se opravdava primena postkolonijalne teorije na ovu oblast. Postkolonijalni Balkan se odlikuje stereotipnim zapadnjačkim predstavama. To je obično mesto haosa, ratova, mržnje i separatizma, a postkolonijalna kritika je suprotstavljena toj negativnoj stigmatizaciji. Prema navodima Sanje Lazarević Radak, prve predstave o Balkanu počele su u okvirima *orijentalizma* Edvarda Saída. *Orijentalizam* je kritičare literature o Balkanu podstakao na izdvajanje predstava o njemu kao evropskom Istoku i isticanje njegove drugačijosti u odnosu na Zapad. Ipak, i pored oslanjanja na Orijent u predstavama o njemu, istina je da se češće govori o njegovoj graničnoj funkciji i položaju nego o njemu kao delu Orijenta (2013:16–17).

Brojni su kritičari primene *orijentalizma* na balkanski diskurs. Jedna od najznačajnijih je svakako Marija Todorova. Ona ističe da Balkan karakteriše istorijsko-politička konkretnost, pa je proizvodnja zavodljivih, imaginarnih narativa o njemu onemogućena. Specifičnost i konkretnost je ono što, prema njenom mišljenju, udaljava Balkan od Orijenta, iako ona ne poriče njegov granični identitet. U svojoj studiji *Imaginarni Balkan*, Todorova govori o istoriji balkanskih zemalja i o različitim načinima na koje su predstavljane. Ona objašnjava termin *balkanizam* i kaže da se već početkom dvadesetog veka ovaj termin koristio da objasni nešto primitivno, nazadno i varvarsko (2009: 3).

Todorova identifikuje dva ključna elementa istorijskog nasleđa Balkana: Vizantijsku i Osmansku imperiju. Ona tvrdi da su upravo elementi Osmanske imperije zaslužni za brojne stereotipe o Balkanu. Todorova takođe govori o Balkanu i njegovom statusu tranzita ili raskršća između Istoka i Zapada, Azije i Evrope. Za razliku od *orijentalizma* koji predstavlja diskurs o imputiranim razlikama između Istoka i Zapada,

balkanizam je prema mišljenju Todorove, diskurs o imputiranoj dvosmislenosti. Ona zaključuje da se *balkanizam* razvio prilično nezavisno od *orijentalizma* iz više razloga i to: Balkan je geografski odvojen od srednjeg Istoka, on je deo Evrope, nema tradiciju pravog kolonijalizma i stanovnici Balkana su bele rase i uglavnom hrišćanske veroispovesti (2009: 15–17).

Todorova na kraju ističe glavne karakteristike balkanskih stereotipa. Termin *Balkan* je, prema njenim rečima, korišćen da objasni regionalne karakteristike poput gostoprimstva, klišeja o seljacima i planinskim ljudima, ljudima bliskim prirodi, nazadnost, nečistoću, surovost, dosadu, nestabilnost i nepredvidivost, ali i mnoge druge stereotipe i karakteristike Orijenta kao na primer: pasivnost, nepouzdanost, neiskrenost, oportunističnost, lenjost, površnost, letargiju i nekompetentnost (2009: 119). Sve ove negativne konotacije postavljene su suprotno konceptima Zapadne Evrope, koja je simbolizovala kulturno viši stupanj civilizacije.

Kako tvrdi Lazarević Radak, svi napred navedeni stereotipi, „graničnost, različitost i nespojivost elemenata, njihova stalna podvojenost, zapravo su ono što Balkan čini jedinstvenom celinom.” Uzimajući u obzir njegovu marginalizaciju i liminalni položaj, jasno je zašto su se istraživači predstava o Balkanu približili postkolonijalnoj teoriji (2013: 21).

3. Stereotipno predstavljanje *drugih* u romanu *Balkanska trilogija: Život na granici Orijenta*

Roman *Balkanska trilogija* Olivije Mening predstavlja bez sumnje jedno od najznačajnijih svedočanstava o Drugom svetskom ratu na teritoriji Rumunije. Olivija Mening, koja je poput protagonistkinje njene trilogije, Harijet Pringl, odmah nakon venčanja sa službenikom Britanskog saveta u Londonu, provela neko vreme u Bukureštu, pruža osvrt na Drugi svetski rat iz perspektive Balkana, tj. sa granice Orijenta. Likovi romana, raseljeni državljani Velike Britanije, izbeglice, Rumuni starosedeci, žene i muškarci, svako na svoj način učestvuje u istoriji o kojoj roman svedoči.

Bez obzira na istinitost i verodostojnost predstavljanja ratnih dešavanja, naracija Olivije Mening je umnogome obojena njenim ličnim iskustvom i životom u Rumuniji, ali i tradicijom stereotipnog predstavljanja Balkana kao stranog ili *drugog*. To se vidi već u prvom poglavlju prvog toma *Velika sreća*, kada su Pringlovi još uvek u putu za Rumuniju i kada Harijet izjavljuje da su u Francuskoj još bili među prijateljima, a da je Italija za njih bila kraj poznatog sveta (Manning 1981: 11). Za nju je Balkan bio nepoznata teritorija, a njegova kultura strana i drugačija. Princ Jakimov, ruski emigrant koji je svoje obrazovanje stekao u Engleskoj, po dolasku u Bukurešt takođe deli Harijetin osećaj. On kaže da je stigao do kraja Evrope i da je Rumunija zemlja u kojoj je već mirisao Orijent (Manning 1981: 16). To samo ukazuje i potvrđuje sliku Marije Todorove o Rumuniji kao mostu ili raskrsnici između Evrope i Azije, Okcidenta i Orijenta.

Što se tiče karaktera rumunske civilizacije, Mening ističe da, iako Rumunija pripada zapadnjačkoj kulturi, ona je tek delimično integrisana u evropsku civilizaciju. Ona je zemlja na marginama, koju i dalje karakteriše primitivizam i neobična kombinacija modernog i urbanog života sa jedne strane i ostataka rustičnog sa druge (Godeanu 2005: 208). Šetajući tako ulicama Bukurešta nekoliko dana nakon njegovog prvog susreta sa Rumunijom, Jakimov opaža različite arhitektonske uticaje na ulicama i zgradama pored kojih prolazi. On opisuje ostatke Osmanskog carstva vidljive po haremskim rešetkama na prozorima, simbole civilizovanog sveta u vidu betonskih zgrada pored, kao i neke novopodignute i veoma moderne zgrade, izgrađene na ruševinama

nekih starih iz perioda Austro-ugarskog carstva (Manning 1981: 18–23). Ovi različiti arhitekstonski stilovi su još jedan pokazatelj tranzitnog položaja Balkana, u ovom slučaju Rumunije, o kojima je govorila Todorova.

Rumunija, iako naizgled privlačna za život upravo zbog te stvoje mističnosti i spoja nespojivog, a i zbog pada imperijalnih vrednosti u to vreme kod kuće, prikazana je kao nesiguran svet gde se ništa ne može shvatiti ozbiljno. Istorijski vezana za *balkanski problem*, Rumunija je delila nesigurnost okolnih zemalja i regiona i bila žrtva tendencije velikih sila da koriste ove krajeve kao svoje igralište. Njena nesigurnost nije bila vezana samo za rat, već i za različite društvene, političke i etničke okolnosti koje su se akumulirale tokom dugog perioda istorije, invazije, geografskog pomeranja granica i borbe da se iz feudalizma rodi moderna, nezavisna nacija (Patten 2011: 48). Optimizam i spremnost Rumuna da bezbrižno zaboravljaju sopstvenu istoriju, ali i trenutna dešavanja u svetu ne tako daleko od njih, nešto je što posebno iritira. Mening vidi Rumune kao *druge* i čini se da je to njihov maksimum po pitanju evropske integracije. Rumuni su proizvod druge vrste društva. Dok Zapad definiše sebe uređenim i predvidivim svetom, Rumunija pripada nejasnom i nepredvidivom (Boia 2001: 106).

Rumunija je zemlja u kojoj su društvene nejednakosti jako izražene. Harijet opaža novu buržoaziju koja se izdigla iz klase seljaka. Ona posmatra njihovu skupu odeću i nakit, ali takođe opaža i veliki broj prosjaka, Roma i seljaka koji su u svakodnevnoj potrazi za poslom (Manning 1981: 28). Harijet je svesna da je ekonomsko bogatstvo nejednako raspodeljeno, a potvrdu toga dobija iz razgovora sa Emanuelom Drukerom, rumunskim bankarom, jevrejskog porekla. On velike razlike u ekonomskom pogledu objašnjava činjenicom da, bez obzira što je Rumunija zemlja koja, prema njegovim rečima, ima dovoljno posla i hrane za sve, Rumuni ne žele da rade. Oni se zadovoljavaju time da život upotpune spavanjem, uživanjem u hrani, piću i telesnim zadovoljstvima. Prema njegovom mišljenju, Jevreji i stranci koji dolaze u Rumuniju su ti koji vode zemlju (Manning 1981: 103). Ove njegove reči potvrđuju još jedan napred navedeni stereotip o Balkancima kao o lenjim i pasivnim ljudima.

4. Rat i jevrejsko pitanje

Rumunija koju slika Olivija Mening je zemlja u kojoj miriše rat iako su oni koji su vodili zemlju mislili da će ga svojom politikom i saradnjom sa Nemačkom izbeći. Premda početak trilogije ne govori o ratu na prostoru Rumunije, rat je prisutan kroz iskustva izbeglica, migranata i Jevreja, kao i kroz svest Harijet Pringl o velikoj krizi koja je vladala Evropom.

Mening do detalja opisuje Rumuniju i svakodnevni život u Bukureštu da bi u prvi plan istakla mesto. Njeno insistiranje na mestu zapravo naglašava raseljenost izbeglica. Ona opisuje patnju ljudi koji nemaju svoje stalno mesto prebivališta ili koji su postali izbeglice zbog teritorijalnih ambicija nekih drugih naroda. Roman počinje opisom mesta, tj. teritorije, scenom u vozu dok Harijet i Gaj putuju kroz Jugoslaviju do Rumunije. Oni sede u istom vagonu kao i izbeglica koji iz Nemačke putuje u Trst i koji je izgubio sva svoja dokumenta i novčanik. On biva udaljen iz voza i do kraja romana se ne saznaje šta se sa njim dogodilo. Ipak, pošto je *Balkanska trilogija* napisana neko vreme nakon završetka Drugog svetskog rata, Mening je tada tačno znala epilog napred pomenute priče, kao i to kakvu je krizu rat izazvao za izbeglice. Njen roman koji je usmeren na pitanja odgovornosti Velike Britanije za sva raseljena lica može se protumačiti i kao zakasnelo razumevanje uloge britanske inostrane politike u pogoršanju izbegličke krize tokom Drugog svetskog rata.

Tokom Drugog svetskog rata, Engleska je izjavila da je njen primarni cilj sloboda i zajednička budućnost čovečanstva. Ipak, stvarnost je potvrdila drugačije. Engleska je odbijala da primi izbeglice i smatrala ih je potencijalnom pretnjom. Analizirajući status izbeglica i njihovu patnju u Drugom svetskom ratu, Lasner u svojoj studiji *Britanske autorke iz perioda Drugog svetskog rata: Njihova ratišta* navodi da je *Balkanska trilogija* zapravo politička kritika koja povezuje britansku inostranu politiku sa sudbinom izbeglica, ali i žena tj. svih onih koji su posmatrani kao *drugi* (1998: 16). Ona ističe da je nakon Prvog svetskog rata sfera kuće i doma ponovo uzdignuta, a da su žene i dom stavljeni u središte života nacije (1998: 12). Ta situacija se promenila izbijanjem Drugog svetskog rata, kada su se žene zbog odnosa prema izbeglicama osetile i same ugroženo i to ih je podsetilo na njihov marginalizovani položaj. U isto vreme kada je Engleska isticala osećanja nacionalne solidarnosti i jedinstva, žene i izbeglice su posmatrane kao *drugi* i nisu sebe videle kao deo tog nacionalnog identiteta koji su Britanci zagovarali (Lasner 1998: 17). Analizirajući dela nekoliko ženskih autora koje su dale svoj osvrt na dešavanja tokom Drugog svetskog rata, Lasner se poziva na Emanuela Levinasa (Emmanuel Levinas) i njegov koncept *drugog* ili *apsolutno drugog* i kaže da su žene pisci prepoznale sličnosti i razlike između njih i *drugih* koje su činile izbeglice i ostale ratne žrtve. One su videle sebe kao *druge*, ali su u isto vreme bile sve-sne razlika između njih i *apsolutno drugih* o kojima su pisale (1998: 19).

U svetu *Balkanske trilogije*, Harijet lako prepoznaje Sašu Drukera, Gajovog studenta i sina bankara jevrejskog porekla, kao *apsolutno drugog*. Harijet i Gaj privremeno skrivaju Sašu u maloj ostavi na krovu njihovog stana u Bukureštu, kako bi ga spasili od Gvozdeno garde koja ga je jurila nakon hapšenja njegovog oca. Lasner tvrdi da je Mening predstavila Harijet Pringl kao nekog ko je svestan svoje pozicije *drugog*, ali i kao nekog čija je sudbina isprepletana sa sudbinom *apsolutno drugog* (1998: 232). Imajući u vidu ratno stanje širom Evrope u čijem središtu su bili muškarci, Harijet u takvom svetu ne nalazi mesto na kojem bi konstruisala sopstveni identitet. Umesto toga, prema mišljenju Lasner, Mening gradi identitet Harijet Pringl na osnovu njene identifikacije sa sudbinom drugih marginalizovanih osoba, u prvom redu Jevreja (1998: 233). Harijet se identifikuje sa Sašom kao još jednim marginalizovanim *drugim*, jer isto kao što sfera kuće i doma infantilizuje ženu time što joj pruža preveliku zaštitu, tako i geto feminizuje Jevrejina jer ga čini bespomoćnim (1998: 234). Harijet vidi sebe kao *drugo* u ratom zahvaćenom muškom svetu i ona je u stanju da napravi razliku između sebe kao žene i Saše kao Jevrejina, što znači da ona Sašu posmatra kao *apsolutno drugo*.

Ipak, kako tvrdi Iv Paten u svojoj studiji *Imperijalni izbeglica: Ratna priča Olivije Mening*, Lasner preuveličava povezanost statusa Jevreja i žena ili u ovom slučaju Saše i Harijet. Za razliku od Harijet, Saša je taj koji traži zaštitu i čiji je život u stvarnoj opasnosti onda kada njegov otac biva uhapšen, porodična imovina oduzeta, a rođaci pobešli (2011: 75). Takođe, Saša je jedan od glavnih likova tek u drugom delu trilogije, dok je Harijet protagonistkinja u sva tri toma *Balkanske* i nakon toga, u njenom nastavku, *Levantske trilogije*. Ta činjenica ne umanjuje značaj Saše Drukera i njegove porodice. Članovi njegove porodice su zapravo jedini Jevreji u romanu koji dobijaju priliku da nešto kažu.

Harijet upoznaje porodicu Druker kada zajedno sa Gajom biva pozvana na ručak kod njih. Početak ovog poglavlja u kojem Mening opisuje posetu Drukerovima je u najmanju ruku uznemirujući zbog antisemitskog prikaza nekih stereotipnih slika vulgarnog jevrejskog života (Deirdre 2012: 84). Mening do detalja opisuje bogatstvo porodice Druker, počev od veličine stana u kojem žive, skupog nameštaja od mahagonija,

portreta na zidovima u zlatnim ramovima, do skupih odela od tvida i dijamantskog nakita. Harijet se oseća kao potpuni stranac u tom društvu i čini se da joj se u pojedinim trenucima vrti u glavi od obilja hrane, različitih parfema i histerične pažnje koju Drukerovi upućuju pre svega njenom suprugu. Ipak, kada za vreme ručka počnu da pričaju o ratu, Mening nas upoznaje sa tim kakva je zapravo bila realnost za bogate Jevreje tokom Drugog svetskog rata. Emanuel Druker priznaje da zbog rata dobro zarađuje, ali bez obzira na to, rat prema njegovom mišljenju nije dobar (Manning 1981: 96). Kada Gaj napomene da bi zbog velikih teritorijalnih ambicija Nemačke, moglo da dođe do njenog finansijskog kraha što bi posledično dovelo do skraćivanja rata, članovi porodice Druker negoduju i kažu da bi ih to uništilo. Emanuel Druker kaže da njihov posao u mnogome zavisi od prosperiteta Nemačke i da su njihove veze odavno uspostavljene. On ističe da oni, Jevreji, ne vole Nemce ništa više nego njih, Britance, ali da nisu oni ti koji su započeli rat. Oni moraju da sarađuju sa Nemcima, jer moraju da žive. Kada Harijet pita šta bi se dogodilo ukoliko bi Nacisti okupirali Nemačku, jedan od Drukerovih zetova odgovara da ih oni ne bi dirali, jer to ne bi bilo u njihovom interesu. Potpuno siguran u sopstveni nacionalni značaj i važnost, on kaže da bi Rumunija već bila na kolenima pred Nemcima da nije njih (Manning 1981: 101).

Drukerovi pokušavaju na neki način da ubede i sebe i Pringlove u siguran položaj Jevreja u Rumuniji. Ipak, možda ne uspevajući i sami da poveruju u to, oni počinju da se žale na svoju situaciju. Jedna od sestara kaže kako i pored toga što rade i donose prosperitet Rumuniji, u njihovu lojalnost i iskrenost namera se sumnja i oni su proglašeni. Ona objašnjava da je njen suprug u Nemačkoj bio uspešan advokat, a da mu je u Rumuniji zakonom zabranjeno da obavlja praksu, samo zato što je Jevrejin. Ona postavlja pitanje zašto je to tako i šta je razlog takvog odnosa Rumuna prema njima (Manning 1981: 107).

Dok se razvoj antisemitizma može objasniti ksenofobijom, različitim ekonomskim i verskim razlozima u kojima su svi učestvovali, Holokaust je s druge strane predstavljao organizovanu politiku, zakone i akte, koje je vlada Rumunije donosila. Period između uspostavljanja Kraljevine Rumunije 1878. godine i Prvog svetskog rata je bio relativno miran. Rumunija je učestvovala u Prvom svetskom ratu, ali je 1918. godine sklopila savez sa Nemačkom, čime je dobila veliki deo teritorije koji se u periodu pre početka Drugog svetskog rata zvao Velika Rumunija. Tih godina na vlasti je bio kralj Karol II. Za vreme njegove vladavine došlo je do formiranja i popularnosti desno orijentisanih nacionalističkih stranki, od kojih je najekstremnija bila Gvozdena garda, osnovana 1923. godine. Među najznačajnijim tačkama njenog političkog programa bilo je zagovaranje zabrane Jevrejima da učestvuju u politici i pozivanje na opoziv njihovog državljanstva (Ioanid 2000: 16). Nakon odlaska sa vlasti kralja Karola II, posle gubitka nekih teritorija, što je usledilo potpisivanjem sporazuma 1939. godine između Nemačke i Sovjetskog Saveza, u Rumuniji je na vlast došla koalicija koju su činili predstavnici Gvozdene garde i ozloglašenog vojnog diktatora Jona Antoneskua. Formirana je Nacionalna legionarska država (Ioanid 2000: 43). Ovaj savez je trajao samo do januara 1941. godine, nakon čega je Antonesku preuzeo potpunu kontrolu nad zemljom. Usledile su prve pojave nasilja inspirisane antisemitizmom o kojima je kroz iskustvo porodice Druker posvedočila i Olivija Mening.

Jasno je da su Drukerovi svesni nepravednog odnosa prema njima. Harijet pokušava da ih izazove i pita ih da li misle da su možda i sami odgovorni za svoju situaciju. Harijet pojašnjava u nastavku svoje pitanje i kaže da je prema njenom mišljenju problem možda u tome što su oni, Jevreji, razdvojeni, i da je prva odanost upravo ona koju dugujemo svojoj rasi i svom narodu. U svaku drugu se sumnja. Harijet misli da

je prevashodni razlog toga što Rumuni sumnjaju u jevrejsku lojalnost upravo njihov ekonomski napredak i bogaćenje. Mnogi Rumuni su se njihovim dolaskom osetili ugroženo po pitanju posla i pada u društvenoj klasi. Verovali su da je napredak Jevreja u sprezi sa njihovim uzimanjem od Rumunije iz kojeg nije, prema njihovom mišljenju, usledilo recipročno vraćanje (Manning 1981: 102). Jasno je da Harijet ovakvom izjavom stavlja sebe u superiorniji položaj u odnosu na Drukerove koje posmatra *apsolutno drugim*. Iako sama nije pristalica antisemitizma i ratnih dešavanja u kojima pate nevine žrtve, njen komentar o prvobitnoj i najvažnijoj pripadnosti jasno pokazuje njeno imperijalističko obrazovanje koje je polazilo od toga da su žrtve uvek krive za svoju sudbinu.

Drukerovi se ne slažu sa ovim Harijetinim stavom. Jedan od zetova objašnjava da su Jevreji velikodušni i da je istorija pokazala da su uvek davali novac kada se to od njih tražilo. On kaže da su 1937. godine, kada je Gvozdena garda jačala svoj uticaj, Jevreji dali za potrebe stranke dva ili tri puta više nego Rumuni, a da su im oni vratili tako što su kada su došli na vlast doneli zakon protiv njih (Manning 1981: 103). Jasno je da se ovde govori o zakonu koji je doneo kralj Karol II nekoliko meseci pre nego što je abdicirao. To je ujedno i jedan od najrestriktivnijih antisemitskih zakona u istoriji Rumunije. Takozvani Zakon 2650 je jasno navodio ko su Jevreji i koja su njihova prava, kojim se poslovima mogu baviti, sa kim mogu stupati u bračne zajednice i slično. Ovaj zakon je doveo do još veće eskalacije antisemitizma, otpuštanja Jevreja sa svih radnih mesta, a zatim i nasilnih pokušaja da se proteraju sa teritorije Rumunije, o čemu svedoči drugi Drukerov zet (Ioanid 2000: 25).

Drugi zet objašnjava patnju svoje porodice i to kroz iskustva najmladjih članova, njegove dece. On kaže kako su njegovog sina bacili sa prozora univerziteta na kojem je studirao, samo zato što je Jevrejin. Sada je u sanatorijumu u Švajcarskoj, gde se i dalje oporavlja od preloma kičme. Njegovu ćerku, studentkinju medicine, prebili su drugovi, studenti, u univerzitetskoj laboratoriji. Ona je sada u Americi i ne želi da se vrati, jer je sramota zbog svega što je preživela. On se tako nadovezuje na priču prethodnog zeta i kaže da je zbog takvog dobrog odnosa i lojalnosti prema Rumuniji onda kada se to od njih tražilo, on izgubio dvoje dece (Manning 1981: 103). Čini se da je ovakav ishod i bio upravo cilj politike Jona Antoneskua. Ističući od početka *jevrejski problem*, ukazujući na to kako su Jevreji kočili i ometali ekonomski razvoj Rumunije, Antonesku je ubrzo nakon dolaska na vlast obećao da će navedeni problem rešiti tako što će Jevreje zameniti Rumunima (Ioanid 2000: 23). Sve je to dovelo do jačanja mržnje prema Jevrejima, obijanja njihovih radnji, hapšenja, maltretiranja i nepravednih suđenja kao u slučaju Emanuela Drukera.

Balkanska trilogija prati tragičnu ironiju sudbine Jevreja. Njihovo bogatstvo i ekonomska dobrobit zavisili su od nemačkog prosperiteta, jer su zahvaljujući ratu koji su Nemci vodili i oni više zarađivali. Ipak, rat zbog kojeg su tako dobro zarađivali, Nemci su prevashodno vodili protiv njih, Jevreja, pa je tako Nemačka bila ta koja ugrožavala njihov opstanak svojom antisemitskom ideologijom i politikom koja se reflektovala i na ostale zemlje saveznice u ratu. U tome ni Rumunija nije bila izuzetak. Nakon svega, nisu bili nacisti, već Gvozdena garda koja je tek nekoliko dana nakon ovog ručka uhapsila Emanuela Drukera, oduzela mu sve što ima i na kraju ga ubila. Rumunski režim je odgovoran za sistematsko ubistvo najmanje 250.000 rumunskih Jevreja tokom Drugog svetskog rata. Jevrejska populacija u Rumuniji je 1934. godine brojala 700.000 ljudi, a na kraju rata ih je bilo upola manje. Sama ta činjenica govori o brutalnosti Holokausta koji se dogodio i koji je uzimajući broj nastradalih i prognanih bio najstrašniji nakon onog koji se dogodio u nacističkoj Nemačkoj (Ioanid 2000: 289).

Lasner smatra da je predstavljanje nekih jevrejskih likova u *Balkanskoj trilogiji* u najmanju ruku problematično. Harijet u razgovoru sa članovima porodice Druker i u kasnijim promišljanima o njima pokazuje različite stavove i osećanja. Njeno prvo mišljenje o Emanuelu Drukeru je pozitivno, ali distancirano, dok je u odnosu prema Saši ona u početku pozitivna, ali i osetljiva prema svemu kroz šta on prolazi. Školovan u Engleskoj, mladi čovek koji se pripremao da preuzme jednog dana ogranak oćevog porodice. Ipak, za razliku od ovog prvobitnog stava kada je shvatala njegovu ugroženost i čak se u izvesnim situacijama poistovećivala sa njim, kada ga nakon nekog vremena sretne ponovo, Harijet okreće glavu s gađenjem. U ovom drugom opisu Saše, Mening predstavlja anahronu verziju Jevreja, figuru sličnu onima iz dela nastalih u posleratnom periodu o nacističkom pogromu Jevreja. Visok i izuzetno mršav čovek, obrijane glave, sivo-žute boje lica i upalih obraza, Saša je tada izgledao Harijet kao živi leš (1981: 319). Harijet prema njemu tada oseća onu istu nelagodnost koju je od početka osećala i prema njegovim tetkama. U opisima ove tri sestre kao gramzive, grube i zahtevne žene, sa debelim prstima i ogromnim komadima nakita, Harijet pokazuje različite stereotipe koji su, prema tvrđenju Lasner, od Jevreja vremenom napravili nepopravljive *druge* (1998: 237). Lasner pokušava da objasni Harijetin odnos prema sestrama Druker i činjenicu da ih nakon hapšenja njihovog brata nije nikada pozvala. Ona kaže da je razlog tome možda taj što se identifikuje sa njima kao sa *drugima*. To što ih posmatra sa gađenjem može biti rezultat gađenja prema sebi samoj i nekim tradicionalnim društvenim i kulturnim ulogama kojima nije mogla da se odupre (1998: 238).

S druge strane, Lasner tvrdi da Mening opisom dešavanja u Drugom svetskom ratu slika političku scenu kao ambivalentnu, jer su se Britanci borili protiv rastuće nacističke imperije i za slobodu čovečanstva, ali dok su to radili, oni su takođe koristili svoje navodno kolonijalno pravo da utiču na živote onih koje su zvali *drugima* (2004: 34). Pod tvrdnjom da žele da pobede fašizam, oni su svojim kolonijalnim uticajem diskriminirali stanovnike zemalja u kojima žive.

Paten posmatra taj dvosmisleni, ambivalentni odnos prema Saši i sestrama Druker i ističe da Mening na taj način pokazuje kako su inače svi ne-Jevreji reagovali na Jevreje – njihova reakcija je bila spoj gađenja i saosećajnosti. Govoreći o ovoj kontradiktornoj reakciji Paten iznosi i kritiku na račun Velike Britanije kada kaže da su različiti odnosi prema Jevrejima u ovom romanu zapravo simbolički prikaz izostanka britanske intervencije po pitanju jevrejskog problema (2011: 76).

5. Zaključak

Pringlovi se ne osećaju možda uvek prijatno u svojoj ulozi kolonizatora ili kolonijalnih državljana. Oni ponekada kritikuju imperijalizam, ponekada saosećaju sa *drugim*, a ponekada su svesni svoje *drugosti*. Oni su pre svega došli u Rumuniju sa ciljem da šire uticaj britanske kulture i da podučavaju ljude britanskom jeziku i književnosti. Može se zaključiti da su i oni u kolonizatorskoj misiji. Način na koji reaguju na imperijalizam delimično otkriva problem koji starosedeooci ovih zemalja imaju, ali to nikako ne menja činjenicu da se glas ugroženih i *drugih* retko čuje i da nikada nema centralno mesto u romanu.

Iako Mening daje istorijski tačan prikaz dešavanja u Rumuniji tokom Drugog svetskog rata, način na koji predstavlja kulturu i ljude je obojen različitim stereotipima. Mening jedino kroz Harijetinu perspektivu otkriva činjenice o pogromu Jevreja i o unutrašnjoj borbi za slobodu i nezavisnost, ali to nikada nema centralno mesto u

romanu. Premda je nekim Jevrejima dato pravo glasa, njihova karakterizacija je jednostavna i obojena balkanskim i orijentalnim klišeima, što je bio slučaj i sa ostalim slikama Balkana u putopisnoj književnosti autora sa Zapada u posleratnom periodu.

LITERATURA

- Ashcroft et al. 2002: B. Ashcroft et al., *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*, London and New York: Routledge.
- Boia 2001: L. Boia, *History and Myth in Romanian Consciousness*, Budapest: Central European University Press.
- Deirdre 2012: D. Deirdre, *Olivia Manning: A Woman at War*, Oxford: Oxford University Press.
- Godeanu 2005: O. Godeanu, The Construction of Exoticism in Olivia Manning's *Balkan Trilogy* – An Imagological Approach, *British and American Studies*, XI, Timisoara, 199–210.
- Ioanid 2000: R. Ioanid, *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944*, Chicago: Ivan R. Dee.
- Lassner 1998: P. Lassner, *British Women Writers of World War II: Battlegrounds of their Own*, London: Macmillan Press.
- Lassner 2004: P. Lassner, *Colonial Strangers: Women Writing the End of the British Empire*, New Brunswick, New Jersey, and London: Rutgers University Press.
- Lazarević Radak 2011: S. Lazarević Radak, *Na granicama Orijenta: predstave o Srbiji u engleskim i američkim putopisima između dva svetska rata*, Pančevo: Mali Nemo.
- Lazarević Radak 2013: S. Lazarević Radak, *Otkrivanje Balkana*, Pančevo: Mali Nemo.
- Manning 1981: O. Manning, *The Balkan Trilogy*, Middlesex and New York: Penguin Books.
- Patten 2011: E. Patten, *Imperial Refugee: Olivia Manning's Fictions of War*, Cork: Cork University Press.
- Said 1978: E. W. Said, *Orientalism*, New York: Pantheon Books.
- Todorova 2009: M. Todorova, *Imagining the Balkans*, New York: Oxford University Press.

THE OTHER IN WORLD WAR II: THE IMAGE OF THE JEWS IN THE NOVEL *THE BALKAN TRILOGY* BY OLIVIA MANNING

Summary

Based on personal experience and a stay in Bucharest during World War II, the first two novels of The Balkan Trilogy series portray Romania as a country on the margins of Europe, seemingly attractive for living in a nostalgic sense because of the weakening of British imperial power and the loss of some imperial values, but actually the reality of Romania is portrayed as different and harsher. The persecution and suffering of the Jews in this area testify to that. Anti-Semitism can be traced in Romania since the time of the Jewish immigration, and it became especially pronounced during World War II and the rule of Ion Antonescu.

This paper investigates the representation of the Jews as the other who lived in Romania during World War II, through an analysis of the experience of the Drucker family members and their interaction with the Pringles, a young British couple who came to Bucharest at the beginning of the war. Applying postcolonial literary critique, this paper analyzes how the author, Olivia Manning, portrays others in Romania and writes a political critique that connects British foreign policy and ideology with the fate of the Jews and all those who were seen as others in that period.

Keywords: Jews, World War II, anti-Semitism, postcolonial critique, Olivia Manning, The Balkan trilogy

Violeta M. Janjatović

